

MAKTABLARDA TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH DIDAKTIKASI

¹Xasanova Mehrangiz Mashrabovna

Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti

2-bosqich magistranti,

²N.Dj. Yodgorov

Ilmiy rahbar: P.f.n. professor.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7572479>

ARTICLE INFO

Received: 14th January 2023

Accepted: 25th January 2023

Online: 26th January 2023

KEY WORDS

Tasviriy san'at, didaktika, prinsip, tarbiya, ijod.

ABSTRACT

Hozirgi zamon pedagogikasida didaktikaga ta'lim va tarbiya berish nazariyasi bilan shug'ullanadigan alohida soha sifatida qaraladi. Ta'lim mazmunini aniqlash hamda o'qitishning eng samarador usul va yo'llarini topish didaktikaning asosiy vazifasidir. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarda tasviriy san'atni o'qitish didaktikasi va uning prinsiplari haqida so'z yuritiladi.

Asosiy qism

Didaktika (yunoncha — o'rgatuvchi, ta'lim beruvchi demak) pedagogikaning ta'lim va tarbiya nazariyasiga oid sohasidir.

Didaktika — o'qituvchida ma'lum qonun va qoidalar asosida ishlashni talab qiladi. Didaktika — o'qituvchining mashg'ulot olib borishiga yordam beradi, uni nazorat qiladi. Shu boisdan didaktika — sinf, sinf doskasi, parta, darslik, o'quv qurollari, tarqatma materiallar, ko'rgazmalar va boshqa texnik qurollarni doimiy, sifatli, talab darajasida bo'lishini taqozo etadi. Shuningdek, u o'quv jarayonining ilmiy asosda bo'lishini ham nazorat qiladi.

Didaktika o'z xususiyatiga ko'ra dars berish yoki o'quv-tarbiya ishining qonuniy chegarasidir. O'qituvchi undan chiqib ham ketolmaydi, e'tibordan ham qoldirmaydi.

Didaktika juda qadimdan shakllangan bo'lsa-da, XVII asrga kelib buyuk chex pedagogi Y.O. Komenskiy (1592—1670) pedagogika fani tarixida yaratilgan didaktik prinsiplarni to'plab, uni bir butun sistemaga soldi. Bu prinsiplarning maktab faoliyatida qo'llanishiga oid qonun-qoidalarni ishlab chiqdi va butun bir didaktika sistemasini yaratdi.

Y.O. Komenskiy o'zining buyuk xizmatlari bilan maktab, o'quv-tarbiya sistemasini yaratib berdi. U maktab sistemasiga, ta'lim sistemasiga va tarbiya nazariyasiga asos soldi.

Y.O. Komenskiy — sinf dars sistemasini yaratib, maktabda o'qitiladigan umumta'lim xarakteridagi fanlarni ham tanlab berdi. Shu o'rinda umumta'lim fanlari qatoriga rasm darsini ham kiritdi. Rasm hamma fanlarni o'rgatishga asos bo'lishini ham aytib o'tdi.

Biz boshqa o'quv fanlari qatori tasviriy san'atni o'qitishda didaktikaning qanday qonun-qoidalaridan, talablaridan, prinsiplaridan foydalanish zarurligi haqida gapirganda uning tarbiyaviylik, ilmiylik, sistemalilik, ko'rgazmalilik, faollik, amaliyot bilan nazariyaning birligi va bog'liqligi kabi o'nlab prinsiplarini nazarda tutamiz.

O'qitishning tarbiyaviy ahamiyati. Tasviriy san'at predmeti o'quvchilarda badiiy-axloqiy madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Shunga ko'ra tasviriy san'atning asosiy va bosh

vazifasi eng awaio o'quvchilarning estetik didlarini o'stirish, mehnatga, ijodga qiziqtirish, vatanga, xalqiga e'tiqodli bo'lishga o'rgatish va ularga ijobiy his-tuyg'ularni singdirish kabilarni amalga oshirishdan iboratdir. Shu boisdan tasviriy san'at avvalambor tarbiyaviy xarakterga ega bo'lishi kerak. Maktab tasviriy san'ati o'quvchilarni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashda muhim ahamiyatga egadir.

Tarbiya masalasi tasviriy san'at darslarida natura va ob'ekt tanlash, ularni tahlil qilishdan boshlanib, rasm chizish jarayonida davom etadi. Rasm chiziladigan narsa, voqea, ob'ekt yoki san'at asarining tahlilida, avvalo, uning tarbiyaviy tomoniga e'tibor beriladi.

Masalan, darsda oddiy ko'za rasmi chiziladigan bo'lsa, o'qituvchi ko'zaning nima maqsadda ishlatilishi, uni kim yasagani, o'zbek kulolchiligi, amaliy san'ati, kulolning mehnati va san'ati haqida, so'ngra uning tuzilishi, rangi xususida ma'lumot beradi. Darsning ana shunday tarzda tashkil etilishi o'quvchilarning xalqiga, amaliy san'atga mehri ortishiga sabab bo'ladi. Tasviriy san'atga doir har bir mashg'ulotda bunday jarayon sistemali takrorlanadi.

O'qitishning ilmiylik prinsipi. Didaktik prinsiplar asoschisi Y.O. Komenskiy: „Xudo aqldan butunlay mahrum qilmagan yoshlarning barchasi ta'lim oladi. Insonni aqlli, dono, zakovatli. yaxshi fazilatli, yuksak ma'naviyatli qilib tayyorlashga yordam beradigan barcha narsalar yoshlarga o'rgatiladi. O'qitiladigan narsalar mavhum emas, balki haqiqiy, to'g'ri ob'ektiv, ilmiy bo'lishi kerak“ — deb ko'rsatgan edi.

Tasviriy san'atning barcha darslarini ilmiylik prinsipi asosida olib borish imkoniyati dasturda to'la ta'minlangan.

Ilmiylik prinsipi o'quvchilarga rasmi chiziladigan natura, ob'ekt, mavzu, voqea-hodisalarni talilil qilish davomida o'qituvchi tomonidan o'quvchiga berilayotgan har bir ma'lumot ilmiy, fan ma'lumotlari asosida boiishi lozimligini taqozo etadi. Buning uchun o'qituvchining o'zi talilil qilayotgan narsa, ob'ekt yoki san'at asari haqida ilmiy ma'lumotlarga ega bo'lishi lozim. Shundagina o'qituvchining suhbat iшонchli, to'g'ri, ilmiy bo'lishi ta'minlanadi.

Masalan, “Kuzgi mevalar naturmorti” mavzusida rasm chiziladigan mashg'ulotda o'qituvchi naturmort uchun tanlanadigan olma, anor, tarelka, pichoq kabi predmetlarning har birini talilil qiladi. Bu tahlilda olma yoki anor haqida botanika fani ma'lumotlari asosida suhbat o'tkaziladi. Unda olmani o'quvchilarga ko'rsatib, uning shakli, tuzilishi, rangi, odamlar uchun zarurligi haqida fan ma'lumotlari asosida gapiradi. Pichoq va tarelka tahlili mehnat fani ma'lumotlari asosida olib borilishi lozim. Bu o'qituvchiga dars samaradorligini oshirishga imkon bersa, o'quvchilar uchun esa darsni qiziqarli, jonli bo'lishini ta'minlaydi.

Dars mashg'ulotlaidi ko'plab san'at asarlari talilil qilinadi. Unda ham tahlil qilinadigan san'at asarlarini o'rganish zarur ma'lumotlarning ilmiyligini ta'minlashi zarur.

Masalan, K.P. Bryulovning “Pompeyning so'nggi kuni” asari tahlilida o'qituvchi, eng avvalo, K.P. Bryulovning biografik ijodini yaxshi bilishi, so'ngra Italiya (Qadimgi Rim) ning eramiz boshlaridagi san'at va madaniyatini, Pompey shahri hamda Vezuviy vulqoni haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak.

Agar o'qituvchi shunday ilmiy ma'lumotlarga ega bo'lsagina, bu dars qiziqarli va samarali bo'ladi. Umuman, tasviriy san'atning har bir mashg'uloti ilmiylik asosida bo'lishi zarur. Buning uchun o'qituvchi o'z fanini, san'at nazariyasini yaxshi bilmog'i lozim.

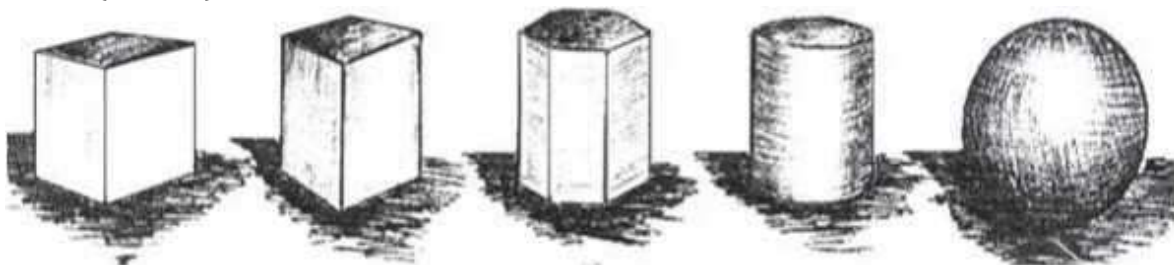

Shuningdek, zaruriy metodik adabiyotlarni ko'proq o'qishi va boshqa o'quv fanlari bilan sistemali bog'lanishi darkor.

O'qitishning sistemalilik prinsipi. Ta'lim nazariyasiga ko'ra, o'qitishning yoki ta'lim-tarbiya berishning eng samarali yo'li "sistemalilik bo'lib, — "bu berilayotgan bilim va malakalarni o'quvchilar ongiga zanjir tizimini hosil qilgan holda, bir butun tugal bilimlar bazasini bunyod etadi". Bu haqida buyuk chex pedagogi Y.O. Komenskiy ham alohida to'xtab: "Dars mashg'ulotlarini shunday taqsimlamoq kerakki, har bir yangi material o'zidan oldingi materialning davomi bo'lmog'i va keyingi materialni to'ldirmog'i lozim" deydi.

K.D. Ushinskiy "Sistemali berilmagan dars materiali barcha narsalar ustma-ust, pala-partish holda narsalarga to'la omborga o'xshaydi", — deb yozadi. Shundan ko'rinib turibdiki, "sistemalilik" hozirgi zamon maktablarimizdagi o'quv-tarbiya faoliyatining asosiy prinsipi hisoblanadi. Shunga ko'ra, tasviriy san'atni o'qitishda ham sistemalilik prinsipi asosiy didaktik prinsiplardan bird hisoblanadi.

Masalan, narsaning o'ziga qarab rasm chizish mashg'ulotlarida hajm, kub, prizma, konus, shar haqida ma'lumot berilib, ularning rasmi qalamtasvirda ifodalanadi. Bu mavzu bo'yicha 10 soatli dars shunday ketma-ketlikda qo'yiladiki, ular go'yo zanjirsifat prujinani tashkil etadi. Chunki, o'quvchilar hajm, kub birligini o'rganib, uning rasmini chizadilar. Har qanday narsa ma'lum masofada turganda uning uchta tomoni ko'rinadi, qalamda, shtrixlar vositasida ifoda etiladi. O'quvchilar keyingi qalamtasvir darsida prizmatik jismlar rasmini chizishni o'rganadilar. Unda 4-6-8 qirrali ko'pyoqlilar haqida ma'lumot oladilar va ularning rasmini chizadilar (1-rasm).

1-rasm.

Keyingi darslarda o'quvchilar silindr rasmini chizadilar. Unda o'quvchilar yon qirralarisiz buyum sirtini burishni o'rganadilar. Bunda 6 qirrali prizmalarning o'rtadagi qirralarini olib tashlash asosida silindr tasvirini yaratishni o'rganadilar. O'quvchilar buyumning tik sirtini o'rganib olganlaridan so'ng, sirtini tikkasiga va ko'ndalang tomonga burishni o'rganadilar. Keyingi dars "Shar rasmini chizish" darsi bo'ladi.

Maktab tasviriy san'at dasturlarida bu sistemalilik to'la ta'minlangan bo'lib, bunday darslar bir-biriga zamin bo'ladi. Bu sistemada ishlash uchun, eng avvalo, o'qituvchining o'zi oliy ma'lumotli mutaxassis, rassom-pedagog bo'lishi shart. Bu sistemalilik tasviriy san'atning tematik va san'at asarlarini tahlil etish dars mashg'ulotlarida ham to'la amalga oshiriladi. Tasviriy san'atning har bir mashg'uloti sistemahlik prinsipi asosida tashkil etilmog'i lozim. Shuning uchun har bir maktabda tasviriy san'atdan dars berayotgan o'qituvchi barcha didaktik prinsiplarni yaxshi tushunib ohshi va undan samarali foydalanishi zarur.

O'qitishda ko'rgazmalilik prinsipi. Ma'lumki, o'quv fanlarini o'qitishda ko'rgazmalilik prinsipiga amal qilishadi. Chunki, ko'rgazma vositasida o'tilgan dars samaradorligi yuqori

bo'ladi. Shuni nazarda tutgan pedagog-olim K.D. Ushinskiy "Rasmni ko'rganda soqov ham tilga kiradi, — degan edi.

Donishmandlardan biri "Maktabda ko'rgazmasiz biror darsni o'tkazib bo'lmaydigan bir fan borki, u ham bo'lsa rasm fanidir" degan edi.

Shu boisdan maktabda ishlaydigan tasviriy san'at o'qituvchisi ishini kabinet tashkil etishdan boshlashi kerak.

Chunki, kabinet o'qituvchiga ko'rgazma tayyorlash, uni yig'ish va undan unumli foydalanish uchun juda katta imkoniyatlar yaratadi. Tasviriy san'at bo'yicha ko'rgazmalar 3 turga bo'linadi.

1. Natural — tabiatdan olingan meva, qush, hayvonlar, ro'zg'or buyumlari, meva-sabzavot kabilar.
2. Standart — tayyor ko'rgazmalar.
3. Qo'lda tayyorlangan ko'rgazmalar.

Natural ko'rgazmaga: uy-ro'zg'or buyumlari, meva-sabzavotlar, qush va hayvonlar kiradi. Standart ko'rgazmaga — zavod-fabrikalarda gipsdan tayyorlangan, shuningdek, chop etilgan ko'rgazmalar kiradi. Qo'lda tayyorlangan ko'rgazma rasmlar, sxema, eskiz va boshqalardan iborat bo'ladi. Bu o'rinda shuni aytish joizki, ko'rgazma turlari ichida eng samaralisi o'qituvchining o'zi tayyorlagan ko'rgazmadir. Chunki, bunday ko'rgazmalar dars materialiga mos holda ishlanadi. Gipsdan ishlangan mulyaj va chuchelolarning ham ahamiyati kattadir. Tabiiy materiallar esa o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirishning bosh omili bo'lib hisoblanadi.

References:

1. Oripov B.N. Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi. Toshkent. 2016.
2. Abdirasilov S.F. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. Toshkent. 2012
3. Oripov B.N. Tasviriy san'atni o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2013. – B.25.
4. Hasanov R. Maktabda tasviriy san'atni o'rgatish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2004. – B.188.